

VESZPRÉMI MŰEMLÉK

(Egy önéletrajzból)

Írta Bohuniczky Szefi

Évtizedek után ott álltam megint a Toborzó utcai épület előtt, s most úgy tűnt, mintha az idő összezsugorította volna a jól ismert házat és mint öreg harcos mellén a vitézségi érem, falán kitüntetés díszleg: műemlék. A ház rokonaim tulajdona volt: Cholnoky Feri bácsi, a kórház igazgató főorvosa élt itt, felesége apám testvérhúga, Irén volt, és egyetlen lányukkal, Máriával itt töltöttem leánykorom vidám farsangjait. A ház a XIX. század első éveiben épült, külsejével nem hivalkodott, és most nemcsak egy eltűnt kor igénytelen stílusát képviseli, de azt az eltűnt embert is, aki nem tartotta fontosnak a külsőt és igényeit falakon belül fejlesztette. Két szerény ablak tekint az utcára, ezek adtak valaha világosságot az orvosi rendelőnek, a hat szoba többi ablaka az árkádos folyosóra nyílt, melynek széles párkányán tavasztól—őszig virágok és zöld növények gyönyörködtek. Ma üres a folyosó, a homályos ablakokból idegen, gyanakodó tekintetek néztek rám, mintha kérdeznék: mit akarok, kit keresek? Csak magamnak mondhattam: régi napok dallamait keresem, az ebédlő sarkában a zongorát, a Chopin noktürnökét, melyek fél évszázad előtt arra tanítottak, hogy az álom több a valóságnál, és ez a tudat segített át gyermekkoromból nagyleánnyá.

Mit kerestem az árkádos folyosón? A régi merész szárnyalást, izzó hitet, letört illúziókat. És panaszkodtam: tékozló élet, hogy szórtad kincseidet, s mert cinkosaid voltunk, megbüntettél szigorúan. Árnyékokká változott arcokat idézem, elmém lépett Berky Károly bácsi, Veszprém hajdani táblabírája, láttam vendéget csalogató, levegőben koszorúzó sovány karjait, és feleledtek meséi: — „Titokban öltöztem honvéd attilába, kislányaim, mert rettegtem édesanyám bánatától; és mikor meglátott, esdve kértem bocsásson meg nekem, de el kell mennem segíteni Görgeynek! Az én jó édesem könnyes szemmel így felelt: féltelek fiam, de ha nem ezt tennéd, szégyelném, hogy anyád vagyok! Mert akkor nagy hősök voltak a nők! Szép arám is biztatott: büszke vagyok rád, Károly, és meg foglak várni! — Megvárt, feleségem lett! Pedig az a gaz szoknyavadász Ötvös Károly el akarta ütni a kezemről! De akkor a nők erénye még szilárd volt: kitartott mellettem az én kedves galambom!”

Hallgattuk az öreget és nyeltük a névetést, mert a hajdani honvédhős akkor már Veszprém figurája volt. Minden keddi napon Fata kertész rózsacsokrot hozott Károly bácsinak: a ház előtt fiakker állt, az aggastyán átvette a csokrot, felkapaszkodott a fiakkerra és virágait me-reven maga elé tartva a temetőbe hajtattott.

— Milyen volt Cholnoky Ilka néni, hogy Károly bácsi ennyire hű hozzá? — kérdeztem.

— Krudélis boszorkány! De szegény vén bolond azt hiszi, ha felül csokorral a fiakkerre, sokan látják, és ezzel érvényesíti magát Veszprém-ben — felelte Irén néni bölcsen, eltalálva az igazságot.

Irén néni mindig ilyen volt: nem szerette a nagy hangot, a látványcs tetteket, a gyorsított ritmust, nem szerette az izgalmakat.

— De nagy zajt csaptok! — szólt leintőleg amikor felhevített bennünket a hír, hogy Ferenc József császár, király Veszprémbe érkezik hadgyakorlatra és Hornig püspök vendége lesz. Feri bácsinak, mint a püs-

pöki rezidencia orvosának kellett megvizsgálnia a Bécsből érkezett használati tárgyakat. Kezét dörzsölgetve mesélte:

— Olyan kemény matracokon, mint Ferenc Jóska, mi nem aludnánk, de olyan csúf vaságyat sem állítanék a szobámba! Még a Bécsből hozott klozetba is bele kellett hajolnom, nehogy egy bomba felrepítse az öreget!

Feri bácsi hivatalos volt az udvari ebédekre; kértük, hozzon nekünk valami emléket, legalább egy szaloncukrot. De nem hozott semmit, mulatott rajtunk és pótebédet kért. Irén néni csodálkozott:

— Nem adtak eleget enni?

— Adtak, csak nem tudtuk megenni! A király gyorsan falt és keveset, aztán ha letette a villát, mindenkinek abba kellett hagyni; nekem ottmaradt minden a tányéromon. Mikor aztán ebéd végén felkelt az öreg az asztaltól, az inasok olyan gyorsan elrántották alólunk a székeket, hogy ha meg nem kapaszkodom, asztal alá gurulok. Nem való nekünk udvari ceremónia!

Mi is láttuk a királyt. Illés takarékgigazgatóék nyitott ablakaiból lestük a püspöki vár elé gördült fogatokat. A királyt négy fehér lipicai lóval hozta az udvari hintó. Az aggastyán katonás eleganciával ugrott le a lépcsőről, de hiába ágaskodtam, azután csak azt láttam, amit színes sokszorosított fényképekről igen jól ismertem: ősz pamacsok között megpuhult, vörhenyes arcot. És mégis óriási izgalomban voltunk, és egész Veszprém viharosan tárgyalta a nagy eseményt.

Csak a Toborzó utcai Cholnoky ház benső nyugalmán, szigorú mértékén és öröklött szabállyal kormányzott ritmúsan nem tudott változtatni semmi. Az ebédlő vastag plüss függönyei nappal is homályt szóttek, a homályhoz remek ételek illata tapadt és nemes borok zamata. Irén néni úgy ült finom méltósággal az asztalfőn, mintha egy németalföldi festő képéről lépett volna le. Annyit beszélt, annyit mosolygott, amennyit benső törvényei megengedtek, és úgy, olyan közvetlenül fogadta vendégeit, ahogy ezt a nagypécselei házban megszokta. Nagypécselről hozta a közmondását is: „Csak a jótett fizet, jótettel.” A közmondást cselekedettel igazolta: a szűk előszobában minden délben helyet foglalt két-három veszprémi szegény; otthonosan elfogyasztották a főtt marhahúst körettel, mert az aszatra csak pecsenye került. Ha jól laktak a szegények zsebre vágták az ablakpárkányra tett hatosokat, aztán Isten áldását kívánva, eltávoztak.

Kivánságuk, úgylátszott, meghallgattatott: Cholnokyék voltak a város leggazdagabb emberei. De életmódjukban a pénz nem hozott változást, törvényük szilárd maradt: kifelé szegénység, belül jómód, az asztalnál bőség. Hangos szó, vita vagy nevetés csak akkor éledt, ha vendég mesélt az asztalnál.

Egy délben vidékről érkezett rokon volt a mesemondó:

— Feri bátyám, tudod te azt, hogy a törökverő Hunyadi Jánosnak egy Cholnokos volt a zászlótartója? Mi pedig cholnokos Cholnokyak vagyunk!

Feri bácsi, mielőtt felelt, torokhangon nevetgélt. Mint minden Cholnoky, ő is macskaarcú volt; s ha nevetett, kék szemében apró kék villogtak. Ezek a kék mosolyvendéget vagdosták:

— Szép meséid vannak öcsém! Ha jól esik, csak mondd tovább!

— Miért lenne mese? Tégedet, bátyám a múlt, a régi dicsőség már nem érdekel?

— Nem érdekel, de a meséket szívesen hallgatom!

A vendég beugrott: beszélt, magyarázott, lelkesedett.

— Mennyi boldonságot találtok ki — mondta ebéd végén Feri bácsi és felkelt az asztaltól.

— Bátyám, azt hiszed, Viktor is csak boldonságokat talál ki?

— Nem! Viktor álmodozik és a szép álmokat szívesen elhiszük — mondta Feri bácsi és szeme elszelídült.

Rossz híreket kaptam róluk: isznak, züllenek, kéregetnek — morgott a rokon.

— Az ő dolguk! Szépeket álmodnak, hát éljenek, ahogy nekik jól esik!

Pár évtized múltával — akkor már kezdő író voltam — Schöpflin Aladár véleménye megegyezett a Feri bácsiéval.

— Cholnoky Viktor nagy álmodozó, akárcsak Laci! Ezek nem törődnek a közvéleménnyel, úgy élnek, ahogy nekik tetszik. Viktor tanított meg arra, hogy a tehetséges magyar ember akkor is tisztességes, ha mások züllöttek látják; őbenne ismertem meg az ízig-vérig tehetséges ember legkülönösebb példányát. Azt, hogy a Cholnokyak isznak és időnként felbosszantják a kiadóikat, nem látom züllöttségnek. De az, hogy Pekár Gyula szeméttel keres ezreket, nemcsak az író züllöttsége, de irodalmunk sivársága is!

Schöpflinben az akaratgyenge, züllöttek mondott emberek, ha tehetségesek voltak, segíteni kész barátira találtak. Mint a Fraklin Társulat lektoránál, a hónap első napjaiban mindig megjelent nála néhány labilis sorsú író és átvette tőle a négy, vagy a hat pengőt. Aszerint takált, hogy viszonzásképpen ki mulattatta jobban.

— Cholnoky Laci ér köztük a legtöbbet, busásan visszafizeti nekem a hat pengőt: tréfáin napokig mulatok — mondta Schöpflin.

Egy este vendégeink voltak, Schöpflin szokatlan jókedvvel érkezett közénk és nyomban mesélni kezdett:

Ma délben Cholnoky Laci járt nálam. Képzeljétek, üzletet ajánlott nekem! Letettem eléje a hat pengőjét, de nem nyúlt hozzá. Megkérdeztem: — Laci, talán nyert a lutrin? Legyintett: nem nyertem Schöpflin úr, de most egy jó üzletet kínálok magának! Számoljuk össze: magától én egy év alatt hetvenkét pengőt kapok; ha most mindjárt nekem adja az évi összeg felét, a másik részét elengedem! Ha kívánja, erre írásban becsületszavamat adom! — Azt feleltem Lacinak: — Látom, maga a jövővel optimistább, mint a jelennel, de baj van: ennyi pénzem egyszerre nincs! Hanem tudja mit: kifizetek most két hónapot, és jövő elsején megint jöhet, nem vonom le. Laci eltette a pénzt és feltűnően komolyan mondta: — Hát akkor Isten áldja meg Schöpflin úr! — Utánaszaladtam: valami baj van, Laci? — Nincs semmi Schöpflin úr.

Azon az estén késő éjszakáig vendégeink a két Cholnoky író életéből szedtek össze furcsa történeteket. Másnap Schöpflin komor arccal érkezett hozzánk és megrendülve szólt:

— Képzeljétek, mialatt mi éjjel a Cholnokyak dolgain mulattunk, Laci öngyilkos lett! Szegény ezért akart velem tegnap üzletet kötni! Eiztosan a családján kívánt ezzel segíteni. A Margit-hídról ugrott a Dunába, de előbb követ kötött a nyakába, hogy a víz lesodorja a mélybe. Néhány hatost, pár ruhadarabot és egy cédulát hagyott a hídon: a hatosait cholnokyas csúfolódással a Baumgarten alapítványra hagyta.

Később Mári unokanővéremtől megtudtam: azért kívánczolt a folyó mélyébe, mert nem akart rokonainak a temetésével gondot okozni. Vaion mi volt ez tőle gyengédség, fintor vagy lenézés? Talán mind a három. Mert a két

Cholnoky ugyanolyan bőséges világnak, ugyanolyan kimozdíthatatlan elveknek és megszabott életmértéknek fordított hátat, hogy izzásaival az elpusztuló szabadságba kószoljon, mint amilyenből mi, fiatal lányok késültünk akkor kirepülni. — Nagy festő leszek! — mondta Mári tizenhét éves korában. — En pedig író! — vallottam tizenhat éves koromban.

— Te írsz? — kérdezte Mári.

— Igen, verseket!

— És azt hiszed közölni fogják?

— Kettő már megjelent a Kaposvári Hírlapban!

— Kaptál pénzt is?

— Nem kaptam, mert kértem a szerkesztőséget, ne küldjön honoráriumot, félttem édesanyámtól. Mindig azt mondja: csak a nagy tehetség írhat, a kisebb alkalmazkodjon az élethez. Ezért álnéven jöttek a verseim!

— Te csacsi, lemondnál a pénzről! — nevetett Mári.

Ekkor lépett a szobába Irén néni:

— Igaza van édesanyádnak: ami a nagy tehetségnek emelkedés, a kicsinek züllés! Jó példa Viktor és Laci! Alaposan nekilendültek, de dicsőséget nem sokat hoztak: isznak, mulatnak, szertelenek! Nem ismernek féket, a boldonságaikat nem állítja meg senki! Viktor kölcsön biciklin szökött el Veszprémből: nem vitte sokra, halljuk, azóta is kölcsönökből él; Laci sem fért a bőrébe, Veszprém neki is kalitka volt! Tisztességükre váljék: ha néha hazalátogatnak, úri embert mutatnak: tiszták, jól öltözködnek, gondozottak. Viktor már nem viszi soká, sírba temeti az ital. Pedig de jó családból származnak! Apjuk, az öreg László, Veszprém első ügyvédje volt, de a fiúknak kaland kellett és szabadság.

Lesütött szemmel hallgattuk Irén nénit. Mikor magunkban maradtunk, csak azért is azt mondtuk: — festő leszek! Író leszek! Csillogott, játszott bolondozott velünk a láthatatlan élet: képesnek éreztük magunkat, hogy hátat fordítsunk a plüss függönyök homályának: lelépjünk a nyugalmat, bőséget biztosító útról, félrecsapjuk a múltba kapaszkodó hagyományt: szabadok legyünk! Pedig de sokszor hallottuk a Cholnoky írók példáját! Aki túl mert lépni a konvenciók határán, fejcsóválást kapott. Szigorú mérték kötelezte a megalapozott törvényt, ezeken túl nem lobbantott semmi.

— Okulj az esztelenek sorsán — figyelmeztetett édesanyám is. Ezért évekig álnéven adtam le írásaimat. Mert mindent könnyebben megbocsátottak, mint azt, ha a család egy tagja kiugrott a mértékek világából. S milyen biztosak, makacsak voltak az igazságaikban! Milyen kegyetlenek az ítéleteikben! S milyen kevés maradt meg mindebből! Az idő malma összezúzta a mértéket, a követést kívánó példaképek elfakultak, a makacsság, melyből valaha két izzó lélek a művészet merész kalandjához menekült, porrá vált, a szellő játéka lett. De Cholnoky Viktor Tammuz-a máig őrzi az álmok varázsát, és a szerencsétlen Cholnoky László novellái helyet kaptak az új világ hangversenyében. Nehéz életük volt? Kétségtelenül. S mégis, mert maradt belőle valami, feltehetjük, hogy a két szerencsétlen író időnként elérte a földi „üdvösség” nagy pillanatait.

Kiléptem az árkádos folyósóról, visszanéztem a műemlékre és Berzsenyivel együtt éreztem: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, S minden míve tűnő szárnya körül lebeg.”